

میناکاری هنرمندان خوزستانی بر روی طلا ارزش مادی فراوان دارد.

نگارگری با آتش

روشنک پایدار

عکس: مهدیه آقامحمدی

ظرف مینا

اگرچه از هنر میناکاری ایران، پیش از قرن دهم قمری نمونه‌های قابل ملاحظه‌ای از لحاظ تعداد برجای نمانده است، اما آنچه که از بررسی معدود آثار باقی مانده و نظرات محققان به دست می‌آید آن است که سابقه میناکاری در ایران به هزاره دوم پیش از میلاد می‌رسد. پوپ، ایران‌شناس نامدار، سابقه میناکاری را تا ۱۵۰۰ پیش از میلاد می‌داند و از میناکاری با عنوان «هنر درخشان آتش و خاک» یاد می‌کند. نمونه بازوبند طلا با تزئینات مینا نیز از دوران هخامنشی بجا مانده است که هم‌اکنون در موزه ویکتوریا آلبرت لندن نگهداری می‌شود.

هنر میناکاری که از آن با هنر «نگارگری بر روی آتش» نیز نام می‌برند شامل یک سلسله فعل و انفعالات پیچیده آزمایشگاهی است، بر پایه تزئین فلزات به ویژه فلزات قیمتی نظیر طلا و نقره و مس. مینا که شفاف است، شفافیت بیشتر خود را از اکسید قلع بدست می‌آورد و ترکیبات آن از زمان‌های قدیم تا به امروز ثابت و بدون تغییر مانده است.

از آن زمان از طلا، نقره، مس، برنز، برنج، آهن، فولاد، سرب، آلومینیوم و کرم ساخته شده بودند.

در دوران مغول سبک جدیدی در فلزسازی و میناکاری ایران بوجود آمد به طوریکه اشکال و تصاویری که قیافه و لباس اعضای دربار ایران را داشتند، جای اشکال و تصاویر عربی دوره قبل را گرفتند. به ویژه «توصیح فلز در عصر تیموری به منتهی درجه شرقی خود رسید. در زمان صفویه زمینه هنر میناکاری و فلزکاری تغییر یافت. ظروف نقره در این دوره نقوش مینیاتور از قبیل مجالس بزم در دربار و یا مجالس شکار، یا اسب سواری مزین گشت و هنر میناسازی از نقش‌های اسلیمی و گل تغذیه کرد و رنگ قرمز در آن مورد مصرف بیشتری داشت. شهر اصفهان یکی از مراکز عمده میناکاری به حساب می‌آمد که هنوز هم تنها مرکز این هنر محسوب می‌شود.

صائین میناکار

بازدیدکنندگان اهواز اگر در روزهایی از هفته از روی پل نادری یا از جاده ساحلی عبورکنند، برای آنها مشاهده صائین مندایی که در کنار آب کارون به عبادت و اجرای مراسم مذهبی مشغولند، بسیار جالب خواهد بود. صائین آداب و سنن متعددی دارند که برای آنها یک اعتقاد محسوب می‌شود.

صائین که بیشتر جمعیت آنان در اهواز ساکن هستند، عمدتاً به زرگری و برخی از آنان به هنر میناکاری که اغلب بر روی طلای ۲۲ عیار انجام می‌گیرد و یک هنر جهانی است، مشغولند. اما امروزه با از دنیا رفتن بسیاری از صائین اهل فن در میناکاری این هنر نیز رو به فراموشی است. برای آشنایی با هنر میناکاری، آشنایی با تاریخچه قوم صائین خالی از لطف نیست.

میناکاری از آن جهت یک «هنر آزمایشگاهی» به حساب می‌آید که ضرورت دارد تا فعل و انفعالات شیمیایی خاص با دقت تمام و با مهار آتش و حرارت صورت پذیرد. در حقیقت، از ترکیب اکسیدهای فلزات بر اثر حرارت رنگهای مورد نظر را به دست می‌دهد و در اختلاط با مقداری نمک ثابت آن چیزی که مد نظر هنرمند میناکار است ایجاد می‌شود. نکته اینجاست که رنگ‌ها با درجه و طول زمان حرارت ارتباط زیادی دارد. بنابراین برای به دست آوردن نتیجه مورد نظر در این هنر زیبا باید آتش و حرارت، به دقت، مراقبت و مهار شود. میناکاری می‌تواند به شیوه‌های گوناگون انجام پذیرد، ولی دو روش مینای «نقاشی» و مینای «خانه‌بندی» متداول‌ترین روشهاست. اصفهانی‌ها گرایش زیادی به تولید مینای نقاشی بر روی مس دارند، ولی هنوز برای احیای مینای «خانه‌بندی» اقدام مؤثری به عمل نیامده است. در تعاریفی که کارشناسان سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری ارائه کرده‌اند در روش مینای «خانه‌بندی» مفتول‌های نازک فلزی را در سطح ظرف در محل نقوش اصلی بوسیله لحیم ثابت می‌کنند. پس از تثبیت مفتول‌ها، داخل محدوده و سطوح بوجود آمده را با رنگ‌های مینایی پر می‌کنند و حرارت می‌دهند. اما در روش مینای «نقاشی» که امروزه بیشتر متداول است، ابتدا سطح کار را با رنگ سفید و غلیظ (با رنگی دیگر) می‌پوشانند و پس از حرارت، روی این بوم سفید را نقاشی می‌کنند. به همین دلیل به آن مینای نقاشی می‌گویند.

صائین مندائی را می‌توان مردمانی صنعت‌گر و شهرنشین دانست که نمی‌توان ایشان را از «طلای اهواز» یا «طلای صبی» و میناکاری جدا کرد تا آنجا که در خوزستان برخی از مردم عامی از اصطلاح طلافروش برای خطاب و معرفی صائین استفاده می‌کنند.

صنعت نقره و میناکاری شاید شغل اجدادی و باستانی این قوم باشد، چرا که اینان پیش از حضور در جلگه‌ی خوزستان، در محلی در فلسطین امروزی به نام مدیان medyan زندگی می‌کرده‌اند که در زبان سریانی به معنای مرد نقره کار است.

طرح‌هایی که مندائیان برای میناکاری به کار می‌برند، طرح‌هایی برگرفته از حال و هوا و فرهنگ عمومی منطقه است. نقوش قایق و نخل و شتر بیشترین نقش‌های به کار رفته در میناکاری مندائیان هستند و به کارگیری این نقوش ویژه مهر میناکاری مندائی است، هر چند که جواهرکاران کشورهای عربی مانند یمن و حجاز نیز دقیقاً همین طرح‌ها و نقوش را تقلید نموده‌اند ولی بنا به اقرار همه‌ی صنعتگران این هنر، نقوش مندایی از زیبایی و حس خاصی برخوردار است که سایر اقوام و ملل از آن بی‌بهره‌اند.

در روش مینای نقاشی، پس از تهیه زیرساخت که معمولاً از مس است، طی سه مرحله لعاب‌کاری با رنگهای مینایی و پخت آن در کوره، در ۷۵۰ درجه سانتی‌گراد، پوشش لازم بر روی فلز به وجود می‌آید. سپس اقدام به اجرای زیررنگ و پیاده کردن طرح می‌شود و پس از رنگ‌آمیزی و قلم‌گیری و پخت در درجه حرارتی حدود ۵۰۰ درجه سانتی‌گراد، در آخرین مرحله و در صورت لزوم اقدام به طلاکاری و پخت محصول در درجه حرارتی حدود ۲۰۰ درجه سانتی‌گراد می‌کنند تا کار نقاشی به اتمام برسد. در میناکاری برای تهیه رنگ قرمز از طلا استفاده می‌شود، رنگ سبز مینا از مس و رنگ زرد آن از گل ماشی به دست می‌آید. رنگ آبی و فیروزه‌ای و رنگ سفید از رنگ مخصوصی تهیه می‌شده است که در شهر سامره از شهرهای عراق نوع خوب آن را بدست می‌آورده‌اند.

ماهی‌های زینت بخش این مجمع میناکاری و درخشان قرن سیزدهم ایران، یادآور سرچشمه‌ی حیات است. این ده ماهی توانستند چلباسه‌ی غول آسایی را که اهریمن برای نابودی حیات فرستاده بود شکست دهند. عکس از کتاب سرور دانای آسمان. از انتشارات ماهنامه سفر

یک مندایی زرگر در اهواز به هنر میناکاری بر روی طلا اهتمام دارد. عکس‌ها: آرشیو سفر

طی چندسال اخیر کتابهای متعددی در مورد این قوم به چاپ رسیده است که کتاب «قوم از یادرفته» تألیف سلیم برنجی در سال ۱۳۶۵ و کتاب «صائبین در ایران» نوشته عباس تحویلدار در سال ۸۱ دونه‌نومه از آن است. اما هنر میناکاری هنری که در جهان بی نظیر است و بر روی نقره و طلا صورت می‌گیرد متأسفانه در اهواز مورد بی‌مهری قرار گرفته است.

آقای فرحان چهیلی که ۶۵ سال دارد و از زمان جنگ جهانی دوم تاکنون ضمن خرید و فروش طلا، به هنر میناکاری بر روی طلای ۲۲ عیار می‌پردازد. در این مورد می‌گوید: میناکاری به جرأت در تمام جهان بی نظیر است و در هیچ کشوری رواج ندارد. در اروپا و آمریکا از میناکاری اطلاعی ندارند. میناکاری یک کار ظریف و پردردسر است ضمن اینکه همه آن با دست انجام می‌گیرد. وی درخصوص اینکه چرا میناکاری فقط روی طلای ۲۲ عیار کار می‌شود، می‌گوید: طلای ۱۸ عیار خشک و شکننده است و ممکن است میناکاری صورت گرفته روی آن ریزش کند. ولی طلای ۲۲ عیار ضمن اینکه نرم است، با انجام میناکاری جذاب و زیبا می‌شود. در ضمن میناکاری صورت گرفته روی طلای ۲۲ عیار باعث دوام و ماندگاری اثر نیز می‌شود.

آقای چهیلی در پاسخ به این سؤال که چرا انجام میناکاری از عهده یک فرد به تنهایی خارج است می‌گوید: میناکاری حداقل ۵ مرحله دارد و یادگیری این مراحل از عهده یک نفر خارج است. مراحل قلم کاری، میناکاری، سمپاده، پرداخت کاری و سپس بار دیگر میناکاری اقداماتی است که از عهده یک نفر بر نمی‌آید. آشنایی با تمام مراحل میناکاری شاید چیزی حدود ۱۰ سال طول بکشد من این هنر را زیر نظر پدر و پدر بزرگم آموزش دیدم.

میناکاری یک دستبند ۹ تکه یک شبانه روز زمان می‌برد. انجام ریزه کاری‌های موجود در کار، دقت زیادی می‌خواهد. چرا که اگر در هنگام میناکاری از سمپاده مناسب استفاده نشود یا در طی مراحل سهل‌انگاری صورت گیرد، ممکن است طلا صدمه ببیند و آن وقت ارزش کار از بین برود.

آقای فرحان ضمن انتقاد از کسانی که باید این هنر را معرفی کنند اما سهل‌انگاری می‌کنند، می‌گوید: چرا هنر میناکاری را فراموش کرده‌اند؟ چرا از تلویزیون، صنایع و دیگر هنرها معرفی می‌شوند، اما از این هنر جهانی که در خوزستان رواج دارد چشم‌پوشی می‌شود؟!*

در همین زمینه یکی از کارشناسان امر در صنایع دستی استان معتقد است که اگر می‌خواهید از میناکاری چیزی بدانید به اصفهان بروید. در اصفهان میناکاری بر روی ظروف مسی رایج است ولی در اهواز این هنر روی نقره و طلاجات توسط صائبین انجام می‌شود. از لحاظ هنری ارزش کار اصفهانی‌ها بالاست ولی از لحاظ ارزش مالی کاری که هنرمندان خوزستان انجام می‌دهند مختص به همین استان است.

صائبین افراد سرمایه‌داری هستند و تمایلی برای کار با صنایع دستی نشان نمی‌دهند. از اساتید بنام رشته میناکاری می‌توان از شکراله صنایع زاده، غلامحسین فیض‌الهی، حسن محمدی و حسن کاویانپور نام برد.

منابع: مقاله آقای مجتبی گهستونی روزنامه ایران

www.sobbiblog.com

۱۷ شهریور ۱۳۸۱

میناکاری‌های اهواز معمولاً در بخشی از مغازه‌ی طلا و نقره فروشی انجام می‌شود و کارگاه‌های مستقلی برای انجام این کار وجود ندارد.

روال کار برای میناکاری به این صورت است که ابتدا صفحات طلا یا نقره به اندازه‌های مناسب برای ساختن قطعه‌ی موردنظر بریده می‌شود و سپس روی قالب گذاشته می‌شود و با کوبیدن، طرح موردنظر را روی آن نقش می‌کنند.

در کتاب «قوم از یادرفته» تألیف «سلیم برنجی» آمده است: از اواخر دوره اشکانیان، قدیمی‌ترین هموطنان ما سکونت دائمی داشته‌اند که مندائی، یا صائبین نامیده می‌شوند. مندائیان بعد از یهودیان، قدیمی‌ترین مهاجران غیرآریایی هستند که از سرزمین فلسطین به سوی ایران آمده‌اند. مندائیان خود را از پیروان حضرت آدم(ع)، حضرت

شیث(ع)، حضرت نوح(ع)، حضرت

سام ابن نوح(ع) و یحیی بن زکریا(ع)

می‌دانند. آنان رسوم، خط و زبانی

کهن دارند که ناآشنایی بسیاری

از محققان و نویسندگان به این

خط و زبان کهن، باعث عدم

دسترسی آنان به اطلاعات

کافی در مورد این قوم

شده است. محققان و

نویسندگان اسلامی

هنگامی که در قرآن

مجید در چند آیه با

نام و کلمه صائبین

که به یک دین

توحیدی اطلاق

شده است روبه رو

شدند، برای

پیدا کردن ماهیت

دقیق آنان دست

به تحقیق و

تفحص زدند.

صائبین مندائی
خوزستان مردمانی
صنعت‌گر و شهرنشین
هستند که نمی‌توان
ایشان را از «طلای
اهواز» یا «طلای صبی»
و میناکاری جدا کرد

میناکاری بر روی طلا. اثر هنرمند مندایی اهوازی. عکس: آرشیو سفر